

siūloma įmonėse organizuoti visuomenines nuolat veikančias komsijas, kurios vadovautų socialinio plano sudarymui.

Norint užtikrinti nuolatinę visuomeninę socialinio plano vykdymo kontrolę, svarbiausios socialinio vystymosi plano priemonės siūlomos įtraukti į kolektyvinę administracijos ir profsąjunginės organizacijos sutartį. Konferencija rekomendavo, kad, ruošdami naują 1971—1975 metų penkmečio planą, direktyviniai organai įmonių perspektyviniuose planuose numatytų pagrindinius kolektyvo socialinio vystymosi rodiklius ir įjungtų juos į valstybinį planą. Pateiktos ir kitos rekomendacijos, kurių realizavimas socialiniam planavimui turi suteikti mokslinį pobūdį ir gali pakelti jį į ekonominio planavimo lygį.

M. DAMIDAVIČIUS, J. LAZAUSKAS, I. LEMPERTAS

NAUJOS DISERTACIJOS

VERTINGAS ĮNAŠAS Į ATEISTINĘ LITERATŪRĄ

Respublikos ateistai susilaukė vertingo mokslinio darbo apie Tarybų Lietuvos ateistinę mintį. 1969 m. lapkričio 25 d. J. Ažubalis apgynė disertaciją „Religijos kilmės ir socialinio vaidmens problema“¹.

Ikitarybinio laikotarpio ateizmas yra palyginti neblogai ištirtas ir įvertintas. To nebuvo galima pasakyti apie ateizmą Lietuvoje 1940—1965 metais, o kaip tik šiuo laikotarpiu Lietuvoje išvirtino marksistinis-lenininis ateizmas.

Disertacijoje nagrinėjamos tik kai kurios tiriamojo laikotarpio ateizmo problemos, tie teoriniai klausimai, kurie ypač didelę reikšmę turi praktiniame ateistiniame darbe. Norint sėkmingai kovoti su religine pasaulėžiūra, formuoti mokslinį pasaulio supratimą, pirmiausia, autoriaus nuomone, reikia teisingai suprasti bei paaiškinti religijos kilmės priežastis ir jos socialinį vaidmenį.

Autoriaus analizuojamo laikotarpio pradžioje dar buvo gyvos laisvamanių tradicijos, kurios ir testos, aiškinant religijos socialines priežastis. Susipažindami su marksistinio ateizmo teorija, religijos socialinių šaknų problemą mūsų ateistai pradėjo nagrinėti giliau, bet originalių šio klausimo paaiškinimų nedavė, pasitenkindami marksizmo klasikų teiginių populiarinimu. Socialinių religijos priežasčių tyrimas buvo per menkas ir paviršutiniškas.

Religija, sako autorius, atsiranda ne dėl žmonių bejėgiškumo apskritai, kaip dažnai buvo rašoma ateistinėje literatūroje, o dėl ribotos, dar neišsivysčiusios visuomeninės praktikos. Be to, nebuvo parodoma, kad žmonių bejėgiškumas nėra kažkas nekintama. Bejėgiškumo santykinumą ryškiai parodo darbo žmonių klasinė kova ir laimėjimai.

Minėtojo laikotarpio ateistinėje literatūroje buvo neskiriamos klasinės religijos šaknys nuo socialinių. Religija pasirodo jau beklasėje visuomenėje, o religijos atsiradimo priežastis yra socialiniai santykiai, ypač jų ribotumas. Antagonistinėje visuomenėje socialiniai santykiai suvaidino didesnę vaidmenį, palaikant religiją.

Svarbus yra religijos socialinio vaidmens klausimas. Savo darbuose Lietuvos ateistai šiam klausimui skyrė nemaža vietos, tačiau dominavo negatyvus religijos vertinimas. Autorius tokią poziciją laiko vienašališka, neobjektyvia. Dialektinio materializmo požiūriu tik neigiamų arba tik teigiamų reiškinių nėra. Istorizmo principo negalima pamiršti ir religijos atveju.

¹ J. Ažubalis, Religijos kilmės ir socialinio vaidmens problema (iš Lietuvos ateistinės minties istorijos 1940—1965 metais), filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija. Vilnius, 1969.

Pirmykštėje visuomenėje religija buvo neišvengiama — kitokio pažinimo kelio nebuvo. Religija padėjo susidaryti tam tikrą pasaulėvaizdį ir, nors tos pažiūros buvo klaidingos, bet, kaip rašo J. Ažubalis, „darė tam tikrą teigiamą įtaką pirmykščio žmogaus dvasinei pusiausvyrai jo santykiuose su gamta“. Pirmykštę religiją galima būtų palyginti su primityvia mokslinė hipoteze.

Parodant religijos teigiamą arba neigiamą vaidmenį, visada reikia žiūrėti ir į konkrečias epochos sąlygas. Pavyzdžiui, krikščionybė savo formavimosi stadijoje atliko tam tikrą teigiamą vaidmenį — ji padėjo griauti atgyvenusią vergovinę santvarką. Tačiau, pabrėžia autorius, religijos esmė ir turinys nuo to, žinoma, nesikeičia.

Aiškindami, kodėl dar yra religingų tarybinių žmonių, nemaža dalis respublikos ateistų teigia, kad socializmo sąlygomis religiją palaiko tik subjektyvios priežastys, nes jokių socialinių priežasčių nebeliko. J. Ažubalio nuomone, tokia pozicija prieštarauja pagrindiniam marksistinio ateizmo teiginiui, kad svarbiausios religijos priežastys yra socialinės. Gnoseologinės religijos šaknys, be abejo, svarbios, tačiau ir jos priklauso nuo socialinių.

Autorius daro išvadą, kad vien ateistine propaganda religinių įsitikinimų įveikti neįmanoma, tai yra tik pagalbinė priemonė. Kovą už mokslinę pasaulėžiūrą galima laimėti, tarybinius žmones įtraukus į aktyvų komunistinės visuomenės kūrimą.

Gnoseologinių religijos šaknų problema buvo kiek geriau nušviečiama. Svarbiausiomis iš gnoseologinių religijos priežasčių laikomos abstraktus mąstymas, metafizinis pasaulio supratimas, gamtos jėgų suasmeninimas. Disertacijos autorius atkreipia dėmesį į tai, jog nebuvo išaiškinta, kad ne kiekviena fantazija ir suasmeninimas virsta religija. Religija atsiranda tik tada, kai susiformuoja suasmenintų antgamtinių būtybių kultas. Būtina religijos atsiradimo sąlyga, sako autorius, yra ir tai, kad žmogus turi suvokti, įsisąmoninti savo bejėgiškumą prieš visuomenės ir gamtos jėgas. Ateistai teisingai nurodydavo ir daug kitų religijos atsiradimą skatinusių priežasčių. Tai — loginės mąstymo klaidos, fiziologinių reiškinių nesupratimas ir kt.

Gnoseologinių ir socialinių religijos priežasčių sąveika nebuvo pakankamai nušviesta.

Antroje disertacijos dalyje nagrinėjama religijos socialinio vaidmens problema. Daugiausia dėmesio J. Ažubalis skiria religijos ir mokslo bei religijos ir moralės santykio analizei. Šios temos buvo populiarios buržuazinių laisvamanių darbuose. Aiškindami šiuos klausimus, daug darbų parašė tarybinio laikotarpio lietuvių ateistai. Tos problemos yra aktualios ir dabar.

Ateistai parodė religijos ir mokslo priešingumą ir nesutaikomumą. Teigiamai vertindamas principinį šio klausimo sprendimą, disertantas nurodo ir silpnąsias to sprendimo puses. Kaltindami bažnyčią už mokslo slopinimą, ateistai neatsižvelgdavo į istorines sąlygas. Pavyzdžiui, M. Koperniko heliocentrinė sistema prieštaravo ne tik biblijai, bet ir to meto mokslinėms pažiūroms, kurios rėmėsi Ptolemėjaus geocentrine sistema.

Dauguma ateistų kritikuodavo dažniausiai ne šiuolaikinių teologų, bet biblinius ar viduramžius teiginius. Mūsų laikų bažnyčia laikosi daug lankstesnės taktikos, todėl dabar svarbiau yra parodyti religijos ir mokslo naudojamų tikrovės aiškinimo metodų skirtingumą, jų nesutaikomumą.

Daug vietos ateistinėje literatūroje buvo skiriama religijos ir medicinos mokslo santykiui nušviesti. Tačiau ir čia buvo aprašomi tik praeities faktai, o teigiama šiuolaikinės bažnyčios pažiūra į medicinos mokslą buvo nutylima. Per daug dėmesio buvo skiriama Kristaus istoriškumo klausimui. Kristaus buvimo įrodymas ar paneigimas krikščionybės esmės aiškinimo pakeisti negali.

Moralę ateistai laikė objektyviu socialiniu reiškiniu, kurio kitimas priklausęs nuo visuomenės ekonominės struktūros kitimo. Autorius polemizuoja su paplitusia nuomone, jog religija ne tik nepadeda laikytis moralės normų, bet netgi tvirkina žmones. Religijos moralinės normos daugeliu atveju sutapdavo su visuomeninėmis moralinėmis normomis, todėl tikintysis, jausdamas atsakomybę ar baimę prieš dievą ir prieš visuomenę, galėjo

būti sulaikomas nuo blogų darbų. Ateistinė kritika, anot autoriaus, turi būti nukreipta ne prieš religijos moralines noimas, bet prieš jų ideologinį pagrindimą, prieš moralumo kriterijų — dievo idėją.

Literatūroje, kritikuojančioje religinę moralę, galima rasti kaltinimų, jog ji nepanaikino išnaudojimo, karų ir pan. Tokie kaltinimai yra nepagrįsti, nes jokia moralė negalėjo ir negali išspręsti visuomenės prieštaravimų. Bažnyčia tik sankcionuodavo dominuojančias objektyvias moralės normas, prisitaikydama prie visuomenėje vykstančių pakeitimų.

Daug buvo rašoma apie dvasiškijos ir tikinčiųjų reakcinę politinę veiklą ir amoralų gyvenimo būdą. Akivaizdi gyvenimo medžiaga padėjo nuvainikuoti dvasiškijos autoritetą, bet šiai literatūrai būdingas vienpusiškumas, priešingų faktų nutylėjimas. Juk buvo nemaža kunigų ir tikinčiųjų, kurie nepritarė vokiškiems okupantams, priešinosi jiems. Nutylėjimas ne visada naudingas ateistiniame darbe.

J. Ažubalis disertacijos išvadosse teigiamai vertina ateistų atliktą teorinį darbą. Buvo išaiškinta, kad kurios ikitarybinių laikų ateistų klaidos. Svarbiu disertacijos uždaviniu autorius laiko ateistinės literatūros klaidų išaiškinimą, tų klaidų priežasčių parodymą. Svarbesnės priežastys yra tokios: pereinamojo laikotarpio sunkumai, menka informacija, nepakankamas specialius ateistinis išsilavinimas, nekritiška pažiūra į kitų respublikų populiariąją ateistinę literatūrą, kuri ne visada atitiko specifines Lietuvos sąlygas.

Teigiamai įvertinęs disertanto atliktą darbą, oficialusis oponentas filosofijos mokslų daktaras prof. I. Zaksas atkreipė dėmesį į jo nuomone, abejotinas disertacijos vietas. Skyriuje „Socialinis religijos vaidmuo“ disertantas nagrinėja tik mokslo ir moralės santykius su religija, o svarbus temos aspektas — klasinis religijos vaidmuo antagonistinėje visuomenėje — atskirai nenušviečiamas.

Be to, oponentui atrodo, kad disertantas ateistų darbuose per daug skrupulingai ieško klaidų bei smerkia juos už vienpusiškumą ir neobjektyvumą. Autorius, pasakė oponentas, nagrinėjamojo laikotarpio nediferencijuoja, nepaaiškina, kodėl pokario metais ateistai daugiau dėmesio skyrė dvasininkijos reakcinei veiklai demaskuoti. Tendencingumas klasinėje kovoje būtinas. Polemizuodamas dėl tokio tendencingumo su ateistais, disertantas nukrypsta į kitą kraštutinumą — iškelia teigiamas religijos puses. Negalima besąlygiškai sutikti su nuomone, kad krikščionybė paspartino vergvaldinės santvarkos irimą ir padėjo išgalėti feodaliniams santykiams. J. Ažubalis polemizuoja su J. Matuliu, kurio nuomone, bažnyčia mokslui daugiau kliudė, negu padėjo vystytis. Disertacijoje sakoma, jog kaltinti reikia ir objektyvias istorines sąlygas. Tokiu būdu pervertinamas objektyvių veiksnių vaidmuo istorijoje ir nepakankamai vertinama antstatų elementų reikšmė. Religijos neigiamas vaidmuo kovoje su mokslu buvo svarbiausias. Neargumentuojamas teiginys, kad šiuolaikinė bažnyčia neskelbia ir negali skelbti antihumaniškos moralės.

Autorius, pasakė oficialusis oponentas, ne visai teisingai supranta dialektinį priešybių kovos dėsni. Neteisinga manyti, kad nebūna tik teigiamų arba tik neigiamų reiškinių. Dialektinis materializmas pripažįsta teigiamų ir neigiamų reiškinių buvimą, aišku, vertinant pagal konkrečias istorines sąlygas.

Nežiūrint minėtų trūkumų, I. Zakso nuomone, disertacija yra vertingas teorinis įnašas į respublikos ateistų mokslinę veiklą.

Atsakydamas į oficialaus oponento pastabas, J. Ažubalis pabrėžė, kad religijos socialinio vaidmens problema yra labai sudėtinga ir plati, todėl disertacijoje apsiribojama tik problemos dalimi, kuri yra mums aktualesnė. Religijos vaidmens socializme klausimas mums yra daug svarbesnis, negu jos socialinis vaidmuo antagonistinėje visuomenėje. Dvasininkai šiuo metu stengiasi akcentuoti dorovinę religijos pusę, jie teigia, jog mokslas ir religija papildo vienas kitą.

Reakcinės Vatikano ir bažnyčios veiklos Lietuvoje nušvietimas yra svarbus, bet ne pats aktualiausias uždavinys. Be to, šios tematikos darbuose dažniausiai kalbama ne apie religiją, o bažnyčią, kuri ne visada vadovavosi religinėmis normomis.

Ateistinės literatūros klaidų iškėlimas svarbus todėl, kad nuo literatūros teorinio lygio priklauso ir praktinės veiklos sėkmė. Teorijos trūkumai kenkia konkrečiam darbui.

Viena iš dažnesnių ateistų klaidų buvo kai kurių teigiamų religijos ideologinių funkcijų nutylėjimas. Atspindėdama epochos visuomenės prieštaravimus, religija ne kartą pasitarnavo ir kaip naujos, progresyvios klasės ideologijos pasireiškimo forma (pavyzdžiui, protestantizmas, išreiškęs kylančios buržuazijos interesus). Žinoma, nereikia pamiršti, kad religinė visuomeninių judėjimų forma yra priešinga socialiniam tų judėjimų turiniui, bet nedera ignoruoti ir to, kad kartais tokia forma yra neišvengiama. Būtent tokios išvados išplaukia iš dialektinio mąstymo būdo, kuris rodo, kad visuomenėje negali egzistuoti tik reigiami arba tik teigiami reiškiniai. Tokius teiginius gimdo metafizinis mąstymo būdas, kurį kritikavo dar F. Engelsas.

Kritikuodamas ateistus už per didelį prancūzų XVIII a. ateistų sekimą, disertantas norėjo parodyti, kad šiuolaikinėmis sąlygomis negalima pasitenkinti senais metodais, kurie dažnai būna neefektyvūs. Kunigų amoralumo faktų iškėlimas dar nerodo religijos amoralumo. Priešingai, tokia kunigų kritika padeda bažnyčiai savotiškai sudrausminti dvasiškiją. Reikia gilesnio, aktualesnio klausimų sprendimo.

Į religijos ir mokslo, religijos ir moralės santykius reikia taip pat žiūrėti dialektiškai. Neigiamas bažnyčios vaidmuo priklausė ir nuo konkrečių istorinių sąlygų, ir nuo ideologinio vaidmens, kurį religijai suteikė valdančios klasės, priešingos kokiems nors pakitimams ideologijoje ir pasaulėžiūroje.

Oficialusis oponentas filosofijos mokslų kandidatas docentas B. Kuzmickas nurodė J. Ažubalio disertacijos temos aktualumą. Geras darbo bruožas — kritiškumas. Disertantas teisingai nurodo, kad ateistinėje literatūroje religijos socialinės priežastys aiškinamos labai paviršutiniškai. Jos dažnai suprantamos siaurai, tik kaip klasinės. Nėra pagrindo teigti, jog socializmo sąlygomis visos socialinės religijos šaknys pakirstos.

LTSR MA Filosofijos katedros oficialiame atsiliepime apie disertaciją pažymima, kad autorius, vertindamas religiją kaip socialinį reiškinį, gina dialektinio istorizmo principą, t. y. parodo, kad religija negalėjo būti vien neigiamu reiškiniumi, kaip kad įprasta buvo teigti tiriamojo laikotarpio ateistinėje literatūroje. Disertantas parodo, kad istorizmo principas buvo pažeidžiamas, nagrinėjant religijos ir mokslo, religijos ir moralės problemas. Disertacija būtų išsamesnė, jeigu būtų parodyta Lietuvos ateistinės minties vieta Tarybų Sąjungos ateizmo teorijoje.

Kalbėjusiųjų nuomone, J. Ažubalio disertacija yra aktuali, joje sprendžiamos svarbios ateizmo teorijos problemos. Darbe įvertinta tarybinio laikotarpio lietuvių ateistinė literatūra. Tai pirmas tokio pobūdžio darbas Lietuvoje. J. Ažubalui vienbalsiai suteiktas filosofijos mokslų kandidato vardas.

J. TRINKŪNAS